

nx2.gnbg
Best
Cult

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE BEST

INHOUD:	pag.
1. Woord vooraf	3
2. Criteria	4
3. Werkwijze	7
4. Historische karakteristiek van Best Landschap Nederzettingen Bebouwing en groenelementen	9
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	14
6. Literatuurlijst	26
7. Kaart gemeente Best (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Best, maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaaivergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO.
Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, maart 1986.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

● Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)-type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

● Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbepanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

● Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorte situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld. Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aange-stipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken.

Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd

hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord? Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum* (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN BEST

Landschap

De gemeente Best bestaat uit het gelijknamige kerkdorp met de buurtschappen Aarle, Mosselaar, De Vleut, Naasten- en Verrenbest, de wijk Wilhelminadorp en het fabrieksdorp Batadorp.

De zuidgrens met Eindhoven en Oirschot wordt gevormd door een autosnelweg en loopt verder door de Aarlese en Oirschotse Heide. Ten westen volgt de grens met Oirschot de percelering van het oude akkergebied tussen Notel (Oirschot) en Aarle en het noordelijk gelegen broekgebied. De noordgrens met Lijmpde loopt door het bos- en broekgebied. De grens met Sint Oedenrode ten oosten volgt de rechtlijnige verkaveling van de ontginningen van de Vleutsche Kampen, de Molenheide en de Nieuwe Heide.

De gemeente wordt doorsneden door enige waterlopen in het noordelijk gebied: vanuit het broekgebied stromen enige waterlopen in de richting van Aarle en Naastenbest, de Berendonkloop en de Berkenloop lopen in de richting van De Vleut. Het zuidelijk gedeelte wordt oost-west doorsneden door het Wilhelminakanaal.

De vroegere heidegebieden in de omgeving van het kanaal liggen op 18,5 tot 20,5 meter boven N.A.P., de broekgebieden in het noorden zijn aanzienlijk lager: 10,5 tot 11 meter. De akkergebieden van Aarle en Vleut liggen respectievelijk op 15,5 en 13,5 meter boven N.A.P. terwijl de bebouwde kom op 14 tot 16,5 meter ligt.

De bodem bestaat uit (lemig) fijn zand, afgezet na de laatste ijstijd, ca. 10.000 jaar geleden onder invloed van de wind. In het noordelijk deel der gemeente heeft de verspoelde dekzandvlakte hier en daar enige löss. In het zuidelijk deel treffen we oud bouwland aan.

In het landschap kunnen we de volgende elementen onderscheiden:

- a. De bebouwde kom van de kern van Best, met omliggende buurtschappen, Wilhelmina- en Batadorp met tuinen en erven.
- b. De oude akkergebieden ten oosten en westen van de kommen, rond Aarle en Vleut die in een brede strook zuid-west noord-oost lopen.
De oude akkerbodems hebben een humuslaag van 50 cm of meer en zijn door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal met toevoeging van plaggen ontstaan
- c. Het laaggelegen deels beboste broekgebied ten noorden van de akkerbodems.
- d. De voormalige heidegebieden ten zuiden en oosten, die sinds het einde der 19e eeuw grotendeels met naaldhout zijn beplant. Een heiderestant is nog aanwezig hoewel ernstig aargetast door militair gebruik.

De landschappelijke structuur is, ondanks een zekere schaalvergroting, toch in hoofdlijnen herkenbaar gebleven, vooral in het gebied ten oosten en westen van de bebouwde kom.

Nederzettlingen

Het nederzetttingspatroon is bepaald door de gunstige ligging in het overgangsgedied van hooggelegen zandgronden in het zuiden en lager gelegen lösshoudend vochtig broekgedied in het noorden. De bebouwing concentreerde zich in een brede strook op het van zuidwest naar noordoost lopende zandgedied. De verkaveling is tamelijk grillig met een mozaïekachtig ruimtelijk patroon, samenhangend met de bodem en talrijke kleine waterloopjes.

Aarle is hier een goed voorbeeld van, met de kapel gelegen in het centrum van akkerontginningen op een driehoekig plein of plaatse. De landwegen, bijvoorbeeld St. Annaweg, Kapelweg en Aarleseweg, kruisen en snijden elkaar in een grillig patroon. De boerderijen liggen verspreid aan deze wegen, aan de Aarleseweg bijvoorbeeld in een langgerekte strook.

De buurtschap Naastenbest is opgegaan in de kom van het kerkdorp en heeft een grillige wegenstructuur ten noorden en zuiden van de Oirschotseweg. Karakteristiek zijn hier straten als Broekstraat, Kapelweg, St. Antonius- en St. Franciscusweg.

Verrenbest heeft ook een mozaïekstructuur, goed herkenbaar bij de Oranjestraat en Hokkelstraat.

Het kerkdorp Best zelf is in de 16e eeuw vanuit Oirschot gesticht, waarbij de kerk in de bestaande structuren werd opgenomen. Hoofdstraat en Nieuwstraat vormden de noordgrens van een nu grotendeels bebouwd akkergedied, waaraan de structuur van de wijken rond de Molenstraat nog herinnert.

De weg 's-Hertogenbosch-Eindhoven (vanaf 1745) en de spoorlijn Eindhoven-Boxtel (1866-67) doorsnijden de kern. Voor de verbreding van de hoofdweg verdwenen al voor de tweede wereldoorlog veel huizen, terwijl ook nu weer aanzienlijke veranderingen te verwachten zijn. Nabij het intussen weer gesloopte "waterstaatsstation" ontstond een stationsstraat waarvan een deel der bebouwing nog resteert.

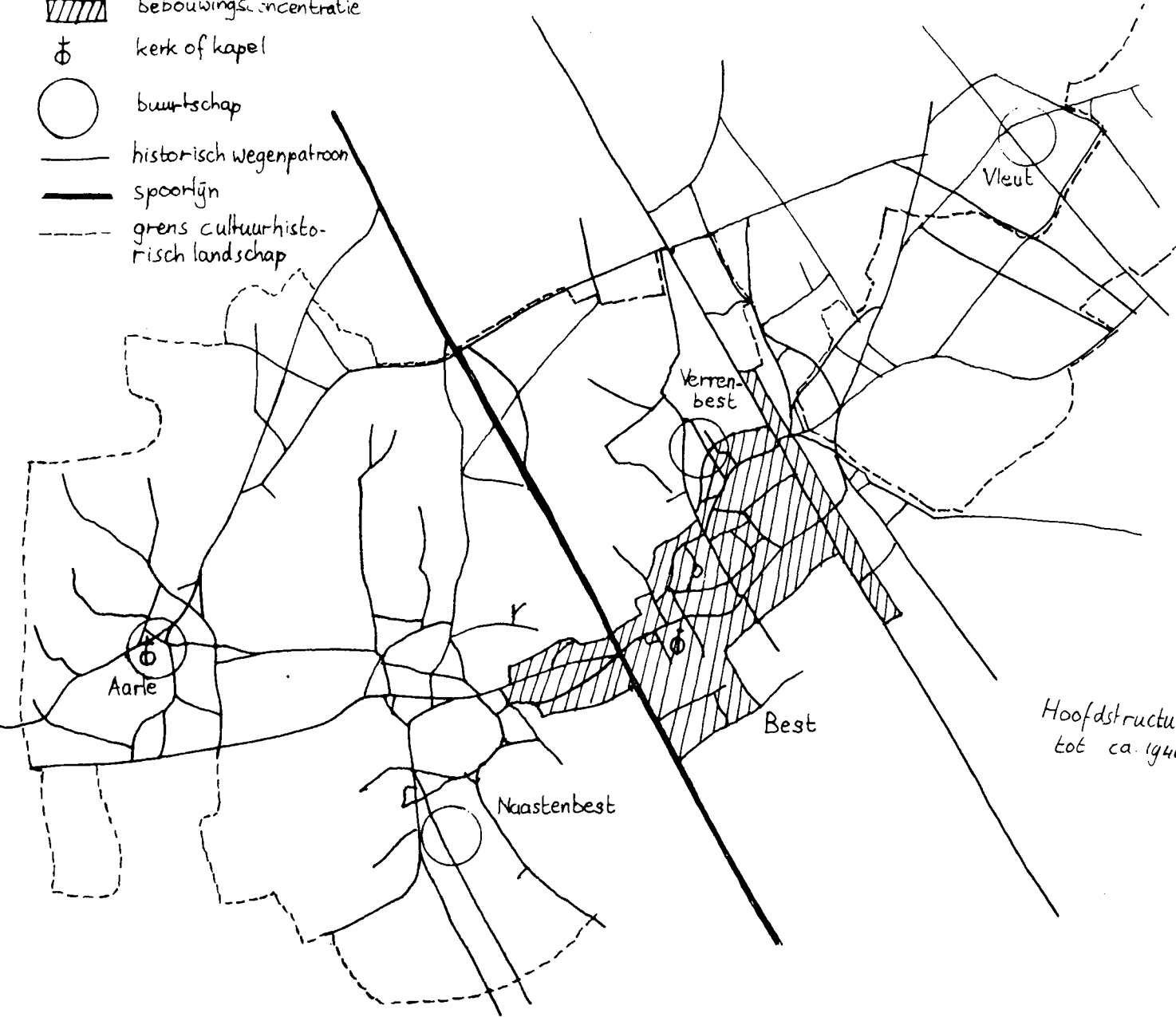
Vleut met de akkers van de Vleutse en Molenkampen ter zuidoosten is een voorbeeld van een kampen-ontginning, in de late middeleeuwen opgezet vanuit verspreide alleenstaande hoeven, de Finzelhöfe. Het onregelmatige sterk verweven patroon van landwegen en akkers duidt hierop. De Sint Oedenrodeseweg is een zeer karakteristiek bebouwingslint met kruisende straten als Molenweg, Hoge Vleutweg, Broekdijk en Klaverhoekseweg.

De na-oorlogse uitbreiding Wilhelminadorp onderscheidt zich door de gebruikelijke planmatige verkaveling met strokenbebouwing op een vroeger akkergedied.

Batadorp (1934 v.v.) onmiddellijk ten zuiden van het Wilhelminakanaal heeft een verkaveling met gebogen straten en alleenstaande of in blokjes van twee gebouwde woningen met redelijk grote tuinen. De ligging bij de samenkomst van twee kanalen was zeer gunstig voor een fabrieksontwikkeling waarvan de meeste bedrijfsgebouwen, waaronder het markante ketelhuis, in 1978 gesloopt zijn.

De bakstenen woningen en nog bestaande fabrieksgebouwen aan het Europaplein dragen een zakelijk karakter met incidenteel een luifel en garagedeuren in een strakke art-decostijl. De platte daken dragen hier wezenlijk aan bij.

- bebouwingconcentratie
- kerk of kapel
- buurtschap
- historisch wegenpatroon
- spoorlijn
- grens cultuurhistorisch landschap

Hoofdstructuur
tot ca. 1940

De relatie tussen landschap en nederzettingen is in de gemeente nog in grote mate beleefbaar en afleesbaar ten oosten van de snelweg en ten westen van de spoorlijn. De Sint Oedenrodeseweg en de Aarleseweg geven talrijke doorkijkjes in het nog door populieren gedomineerde akker- en weidegebied.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

In Best bevinden zich diverse cultuurhistorisch waardevolle boerderijen, de oudste uit de 17e of 18e eeuw, de jongste uit de periode van de naoorlogse herbouw.

Een der oudste elementen is het in het raadhuis bewaarde deurkalf met opschrift uit 1681, afkomstig van Kruisparkweg 64-66.

Enige boerderijen zijn van het kortgeveltype. Voorbeelden zijn Aarleseweg 8 (19e eeuw) dat zeer sterk verbouwd is en Burgstraat 7 (18e eeuw) dat nog sporen bezit van de gedichte voordeur en schuiframen met kleine roede-verdeling heeft. Hoefkestraat 2 is een 19e eeuws woonstalhuis met gepleisterde gevel en in de achtergevel nog de oude potstal-deuren.

De gerestaureerde "Burchhoef" (1789) aan de Hoefweg 4 heeft een hoekingang, en ramen met vast kalf en kleine roede-verdeling, een tussenvorm tussen kruiskoos en schuifraam. Sint Oedenrodeseweg 45 is een kortgevel uit de 18e eeuw, die in de late 19e eeuw uitgebreid is tot krukhuis.

Het grootste deel van de bewaarde oudere boerderijen is echter van het gebruikelijke langgeveltype en dateert uit de 19e en 20e eeuw. Alleen St. Oedenrodeseweg dateert volgens de ankers nog ten dele uit 1686. Oirschotseweg 117 (1790 vv) heeft een woongedeelte met rijzig zadeldak en een middenlangsdeel met overstek. Sonseweg 18 is moeilijk dateerbaar door de pleisterlaag maar bevat een vertimmerd kruiskoos en een vroeg 19e eeuws roederaam. Bosseweg 63 is sterk verbouwd maar heeft jaarankers 1782.

Een groot aantal boerderijen met zesruits ramen of kleine roederamen zal vermoedelijk rond het midden van de vorige eeuw gebouwd zijn. Veel van de toen aangebrachte potstallen zijn verbouwd tot hollandse stal na ca. 1930-40.

Goede voorbeelden zijn Broekstraat 42 met geometrisch bovenlicht en Broomsedijk 7 met negenruits schuiframen en een eenroedige hooiberg. H. Hartstraat 7 (ca. 1870) en Hoge Vleutweg 11 hebben ramen met een kleine roede-verdeling, evenals het pand St. Oedenrodeseweg 30A-32. Oranjestraat 87 heeft kleine roederamen en dateert uit 1862.

St. Annaweg 4 heeft een open bergschuur met gebint (19e of 20e eeuw). Merkwaardig, maar sterk gerestaureerd, is de boerderij St. Antoniusweg 2 met deels twee en driebeukig gebint in het geknikte bedrijfsgedeelte.

Bij Klaverhoekseweg 14 is het gebint in de voorgevel zichtbaar. Eind 19e en begin 20e eeuw ondergaat het langgeveltype een beduidende verstrakking. De gebinten verdwijnen en maken plaats voor balkdragende zijmuren, het muurwerk wordt hoger, en zesruitsschuiframen vervangen de oudere roederamen. Voorbeelden zijn Driehoekstraat 5 (ca. 1900) met ijzeren stalramen, Hokkelstraat 5 met wolfsdak en St. Oedenrodeseweg 55 en 58, het laatste met brede kroonlijst.

Kleine keuterijtjes vinden we aan de Klaverhoekseweg naast no. 8 en in de Prinses Margrietlaan 15.

Na de tweede wereldoorlog werden nieuwe boerderijen ter vervanging van vernielde voorgangers opgetrokken in een landelijk aandoend type met wolfsdak en deeldeuren. Voorbeelden zijn Broekstraat 64 en St. Oedenrodeseweg 38 met hoog wolfsdak en zesruits stolpramen. Prinses Margrietlaan 32 is een van dit type sterk afwijkend maar landelijk bedoeld huis met bedrijfsruimte uit ca. 1930. Opvallend zijn de betonnen dierenhokken bij de boerderij Kapelweg 26. Van de vroegere socialistische landbouwkolonie De Ploeg is het koloniehuis bewaard gebleven aan de Eindhovenseweg 142. Ondanks een aanbouw en vervanging van het rieten dak bleef het in 1920 bewust nagestreefde landelijke karakter behouden.

Woonhuizen

Best bezit geen woonhuizen meer die ouder zijn dan de vorige eeuw. Aan de Kapelweg 2-6 treffen we een goed voorbeeld aan van een reeks arbeiderswoningen met gemeenschappelijk wolfsdak en schoorstenen in de scheidingsmuren.

Oranjestraat 72 is eveneens een goed bewaard woonhuisje van een dergelijk type. Oirschotseweg 77 lijkt 19e eeuwse maar is rond 1950 ontstaan door verbouwing van een schuurrestant van een verwoeste boerderij. Barriereweg 1 en 4 is een markant gelegen landelijk dubbelwoonhuis onder hoog schilddak.

Kerkhofstraat 3-5 (1891) en Nieuwstraat 37-39 zijn goede voorbeelden van later in de vorige eeuw gebouwde rijtjeswoningen voor arbeiders. Aan de Molenstraat bevindt zich een complex verenigingswoningen van een type dat rond 1920 veelvuldig gebouwd werd in de omgeving van Eindhoven. Het groepje in Best met blokjes van 2 en 4 huizen is verhoudingsgewijs weinig aangetast.

Oranjestraat 75 is een eenvoudig landelijk arbeiderswoonhuis uit ca. 1948.

Batadorp bezit gave arbeiderswoningen en woningen voor hoger personeel, in blokjes van twee, of vrijstaand in een zeer zakelijke baksteenstijl.

In Hoofdstraat en Stationsstraat staan enkele grotere woningen en villa's van een zeer opvallend karakter. Stationsstraat 3 en 15-17 zijn kubusvormige panden uit het begin van de 20e eeuw. Het winkelwoonhuis Hoofdstraat 8 heeft baksteenornament. Nieuwstraat 9-21 is een reeks woningen met topgevels en baksteenornament. Opvallend is het gepleisterde pand Oirschotseweg 17-19 met hoge topgevel en Duits aandoend stucornament.

Kort voor en tijdens de tweede wereldoorlog worden enkele traditionele huizen gebouwd die bewust aansluiting zoeken bij barok- en rococo-architectuur. Het beste voorbeeld hiervan is Hoofdstraat 68 uit 1942 met kleine roederamen en een halsgevel. Ingang en bovenraam zijn samengevat in een overdadig gedetailleerde tufstenen omlijsting met allegorische sculptuur. Spoorweglaan 1 is een wat ingehoudener voorbeeld van deze stijl. Kruisparkweg 1-2 met brede segmenttoognissen en Oirschotseweg 1 sluiten hierbij aan.

Achter St. Oedenrodeseweg 58 bevindt zich een atelier-achtig tweelaags tuinhuis met gepotdekselde houten wanden en overkragende gevel.

Kerkelijke gebouwen

De parochiekerk in de Hoofdstraat 33 is een werk van K. Weber met een zeer markant silhouet. De bijbehorende pastorie is een later uitgebreid blokvormig huis met toogramen en een hardstenen klassicistische deuromlijsting. Aan de Kerkhofstraat bevindt zich het kerkhof met beelden van Jozef en Odulphus en een neogotisch baarhuisje met klimmende boogfriezen. Daarnaast zijn er verscheidene graven met beelden en mozaïeken, waaronder een Verrezen Christus en een H. Hart ontworpen door J.J. van Dillen, uitgevoerd door J. Uiterwaal.

Naast de kerk aan de Hoofdstraat staat het klooster Nazareth met neogotisch hoofdgebouw en een latere uitbreiding met markante hoektoren in een mengeling van gestichtsstijl en nieuwe kunst. De achterliggende kapel is neoromaans.

In de buurtschap Aarle ligt de in 1837 geheel herbouwde kapel. Aan de Hoge Vleutweg 1 een kapel onder zadeldak, in 1950 door de Katholieke Actie opgericht.

Aan de Kerkhofstraat 6 het parochiehuis uit 1929 onder zadeldak met ingang geflankeerd door twee lagere zijvleugels.

In de Molenstraat een H. Hartbeeld op sokkel door het Gentse atelier Bressers.

Op de hoek van de St. Oedenrodeseweg een gietijzeren corpus geleverd door V. Verbraak en Zonen.

Bedrijfsgebouwen

Behalve het fabrieksdorp resteren van de Bata-fabrieken 3 drielaags bedrijfsgebouwen met betonskelet, bakstenen vulmuren en ijzeren ramen. Aan de Hoofdstraat 3 het kantoor van de vroegere Bestse Boterfabriek (ca. 1920-30) met art-deco-vormen.

Aan de Stationsstraat 3 achter het woonhuis restanten van een sigarenfabriek.

Aan de St. Oedenrodeseweg een solitaire fabrieksschoorsteen.

Aan de Oirschotseweg eenzelfde schoorsteen en enige restanten van bedrijfsgebouwen.

Aan de Molenstraat bevindt zich nog de stenen romp van een vroegere korenmolen. Sint Oedenrodeseweg 23 is een gaaf bewaard bedrijfsgebouw van een klompenfabriekje.

Over het Wilhelminakanaal een tweetal naoorlogse ijzeren vakwerkbruggen.

Groenelementen

Afgezien van de in grote delen van het buitengebied beeldbepalende populierenbeplanting bezit een aantal boerderijen een gave erfbeplanting.

Goede voorbeelden zijn Broekstraat 2 en 42, Burgstraat 7 en Prinses Margrietlaan 15.

Enkele boerderijen aan de St. Oedenrodeseweg hebben eveneens goed bewaarde erven met beplanting en bijgebouwen. Voorbeelden zijn de nummers 15, 42 en 45.

Op enkele driehoekige pleinen bevindt zich beplanting met populieren (Hoge Vleutweg) of populieren en linden (op de driehoek rond de kapel van Aarle, Kapelstraat).